

УДК

Ушакова Л. І., Киян І.В.

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ СВІДОМОСТІ

Анотація:

Ключові слова: міжкультурна свідомість, усвідомлення мови та культури, лінгвокультурологічна компетентність, майбутні вчителі іноземних мов

Постановка проблеми. Найбільш вагомою ознакою ХХІ століття, яка не може не вплинути на освіту, зокрема на систему навчання іноземних мов, є глобалізація. Відбувається зближення країн і народів, становлення єдиного взаємозалежного світу, в рамках якого розширюються економічні, політичні й культурні зв'язки між країнами. В таких умовах змінюється саме суспільство. Воно стає полікультурним і характеризується розвитком як універсальних, глобальних ознак, так і збереженням самобутності культури кожної окремої етнічної групи. Така ситуація зумовила необхідність формування полікультурного характеру мовної освіти.

У центрі сучасної антропоцентричної парадигми стоїть поняття «особистість». Філософський словник (1986) дає таке визначення особистості - людина як суб'єкт суспільних відносин, носій свідомості та системи суспільно значущих якостей, детермінованих конкретно-історичними умовами життя суспільства [Фыл сл, с.470]. В теорії мови й суміжних з нею дисциплінах центральне місце займає мовна особистість - наскрізна ідея нового етапу розвитку мовознавства, яка пронизує всі аспекти вивчення мови. Необхідність зміщення інтересів дослідження з об'єкта пізнання (сама мова) на суб'єкт (людина, творець висловлювань) підтверджує й думка Ю.М.Караулова, який вважає, що допоки моделі навчання мови будуть обмежуватися рамками системного представлення самої мови й не втручатимуться в структуру особистості, мовної особистості, вони приречені залишатися чимось зовнішнім, далеким по відношенню до об'єкта навчання мови [Караулов, с. 23].

Під мовною особистістю Ю.М.Караулов розуміє сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), які розрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою направленістю [Караулов, с.104].

У теорії навчання іноземних мов говорять про вторинну мовну особистість, яка формується завдяки прилученню до культури народу, мова якого вивчається, тобто до нерідної мови й культури, що робить її спроможною до адекватної взаємодії з представниками цієї культури й характеризується наявністю вторинної мовної та когнітивної свідомості.

Подальший розвиток науки та зміни в оточуючому нас соціумі призводять до трансформації поняття «мовна особистість». Ситуація глобалізації викликає необхідність перегляду підходів до навчання іноземних мов у світлі полікультурної направленості процесу формування мовної особистості. Міжкультурна комунікація – діалог двох культур (рідної й іноземної, мова якої вивчається) розглядається в таких умовах лише як частина полікультурної комунікації, яка представляє собою взаємодію рідної культури з будь-якою іншою культурою, яка відбувається засобами мови глобальної комунікації - англійської або засобами інших мов. В таких умовах у більшій мірі затребуваною є не вторинна мовна особистість, яка у процесі навчання іноземної мови залучається лише до концептуальної системи носіїв іншої (іноземної) мови, а полікультурна мовна особистість, у якої сформована здібність і готовність до взаємодії з представниками різних країн і культур за рахунок знання їхньої концептуальної системи (в іншій термінології «концептосфери») [Халяпина, с. 18]. Саме тому, пріоритетного значення набувають поняття «полікультурна освіта», «міжкультурна освіта», «навчання мов у контексті діалогу культур і цивілізацій», реалізація ідей яких направлена на оволодіння індивідом не тільки окремими стратегіями культурно-прийнятної поведінки в країнах, мови яких вивчаються, а й загальною стратегією орієнтації в полікультурному просторі, загальнопланетарними нормами взаємодії і

співробітництва, способами комунікативного й культурного саморозвитку для здійснення міжкультурного спілкування у будь-якій новій для нього мовно-культурній спільноті [Сафонова, 2014: с.123-128].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема мови й свідомості сьогодні активно вивчається різними лінгвістичними дисциплінами: традиційною лінгвістикою, психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, онтолінгвістикою (праці Ю.Караулова, О.Кубрякової, З.Попової, Ю.Сорокіна, Й.Стерніна, Є.Тарасова, Н.Уфимцевої, Т.Чернігівської, Г.Яворської та ін.). Актуальний у сучасній лінгвістиці когнітивний підхід (М.Алефіренко, В.Карасик, Ю.Караулов, В.Маслова, З.Попова, Ю.Сорокін та ін.) передбачає не лише звернення до статичного текстового мовного матеріалу, але й до мовної особистості як носія знань про світ, що є неможливим без аналізу мовної свідомості. Реконструкція мовної картини світу також неможлива без вивчення мовної свідомості [Гапченко, с.32].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Важливою умовою успішного навчання іноземних мов у контексті діалогу культур ми вважаємо орієнтацію процесу навчання на формування у студентів міжкультурної свідомості через усвідомлення мови й усвідомлення культури. Це допоможе ближче підійти до розуміння іншомовної картини світу та зменшити протиставлення однієї культури іншій.

Мета статті. Дати визначення поняттю «міжкультурна свідомість» та розглянути шляхи її формування у студентів на практичних заняттях з іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Свідомість – це властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії. Людська свідомість є не «божим даром», не «даром природи», а продуктом матеріальної суспільно-трудової діяльності. Свідомість виникає в процесі становлення людського суспільства в міру нагромадження більш або менш узагальнених знань, які об'єктивувалися у мові і завдяки яким суспільна

людина могла усвідомлювати навколишній світ і саму себе, пізнаючи явища дійсності через їхні співвідношення з цими знаннями [філ сл, с.599-600]. Таке визначення дає підстави стверджувати, що свідомість - це набута якість особистості, відтак, її можна формувати й розвивати.

Звернення лінгвістики до свідомості носія мови – це нагальна проблема, продиктована загальнонауковою тенденцією до врахування свідомості спостерігача в усьому пізнавальному комплексі. При цьому слід зазначити, що в лінгвістиці йдеться не про свідомість у широкому розумінні, а про доступну вивченню лінгвістичними методами вербалізовану її частину - мовну свідомість. Представники сучасної когнітивної лінгвістики дійшли висновку про те, що мовна свідомість – це особливий механізм, який забезпечує злиття, інтеграцію знання мови зі знаннями про світ. Мовна свідомість виникає як результат взаємодії одиниць знань про світ із мовними одиницями [Гапченко, с.32]. Тому пріоритетним завданням розвитку вторинної мовної особистості є формування вторинної мовної свідомості, яка наближує особистість до розуміння іншомовної картини світу. Говорячи про полікультурність мовної особистості, виникає потреба також в дослідженні проблеми формування полікультурної свідомості.

І.В.Переходько визначає полікультурну свідомість як здібність людини сприймати, розуміти й осмислювати явища полікультурного світу на основі усвідомлення себе суб'єктом культури через єдність представлень і знань про своєрідність культур, систем їх цінностей, необхідних для взаємодії з представниками інших національностей, вирішення професійних задач в умовах міжкультурної взаємодії у стилі співробітництва й толерантної поведінки [Переходько, с.168].

Під міжкультурною свідомістю ми розуміємо готовність до ефективного міжкультурного спілкування з усвідомленням того, що існує інша культура та почуттям толерантності до неї.

Таке міжкультурне спілкування В.В.Сафонова розуміє як функціонально зумовлену комунікативну взаємодію людей, які є представниками різних

культурних спільнот через усвідомлення ними чи іншими людьми їх належності до різних геополітичних, континентальних, регіональних, релігійних, національних і етнічних співтовариств, а також соціальних субкультур. Науковець зазначає, що мовленнєві партнери в умовах міжкультурної взаємодії можуть відрізнятися один від одного ціннісно-орієнтованим світобаченням, способом і стилем життя, моделями мовленнєвого й не мовленнєвого спілкування. При цьому учасники міжкультурного спілкування зорієнтовані на культурний діалог між ними, діалог культур і цивілізацій, а не на протиставлення однієї культури іншій.

На думку вченої, якщо виходити з такого розуміння сутності міжкультурного спілкування, то підготовка до нього в мовній освіті повинна відбуватися в процесі співнавчання усіх дидактично підібраних мов і культур, з одного боку, за принципом розширення кола культур – від етнічних до національних, від національних до континентальних культур і геополітичних пластів, і все це у напрямку до світової культури й культурного спадку, не ігноруючи, безумовно, соціально значущі субкультури, а з іншого боку – в контексті діалогу культур і цивілізацій. Це допоможе не тільки отримати нові знання й формувати плюрилінгвальні здібності, а й розвинути глобальне мислення, відповідні особистісні якості й досвід, надасть можливості подальшого розвитку мовної особистості в процесі її полікультурної соціалізації [Сафонова2 с.127-128].

Мовна освіта ХХІ століття направлена на розвиток плюрилінгвальності й полікультурності засобами усіх мов, якими володіє людина (рідних, нерідних, іноземних) [PI and ISAas project, p. 9-12; 8], що й є фундаментом для формування особистості відкритої для мовної і культурної різноманітності з розвинутою міжкультурною свідомістю, оскільки мова – це відображення культури. Особливого значення при цьому набуває вивчення ІМ.

У «Методичних рекомендаціях для викладачів вищої школи» визначено напрями навчання ІМ: 1) ІМ повинна викладатися з врахуванням культурної картини світу; 2) у процесі опанування ІМ повинна формуватися вторинна

мовна особистість; 3) майбутнім фахівцям потрібно пропонувати декілька іноземних мов для вивчення; 4) у викладанні ІМ важливим є не досягнення найвищого рівня володіння мовою, а інтегрування особистості у світову спільноту [Формув міжк комп, метод реком с.15].

Отже, процес навчання іноземних мов передбачає не стільки здобуття знань, формування навичок і вмінь, як безпосередній вплив на формування особистості, якій іноземна мова буде потрібна для життя, у рамках професійної діяльності, для спілкування у реальних міжкультурних ситуаціях і яка здатна здійснювати ефективне спілкування з представниками інших культур. Це - особистість, яка через вивчення мов пізнала культури інших країн і особливості їх взаємодії і може вийти за рамки власної культури та набути властивостей медіатора культур, не втрачаючи власної культурної ідентичності.

Таким чином, під міжкультурною свідомістю ми розуміємо готовність до ефективного міжкультурного спілкування з усвідомленням того, що існує інша, відмінна від власної, культура та почуттям толерантності до неї.

Вирішення проблеми формування такої особистості полягає в міжкультурному навчанні, яке напряду пов'язує з навчанням ІМ і визначають як полілог мов і культур, в процесі якого відбувається інтеграція студента в систему світової культури [Єр'омін, Неврозов с. 67]. Р.Альберт і Г.Триандис називають міжкультурним навчанням індивідуальний процес розвитку особистості, що призводить до зміни поведінки індивідуума, пов'язаних з розумінням і поняттям культурно-специфічних форм поведінки представників інших культур [Albert, Triandis 1994: 425-434] (Мамонтова С.67).

Д.Хопес і М.Беннет запропонували модель розвитку особистості в результаті міжкультурного навчання. Вони вважають, що процес розвитку починається в стані етноцентризму (сприйняття й інтерпретація комунікативної поведінки інших крізь призму своєї культури, при цьому все своє визнається нормою, а чуже оцінюється критично як дивне, смішне, перебільшене, потворне і т.д. [Карасик2, с.5]) того, хто навчається й закінчується тоді, коли мовна особистість свідомо приймає чужу культуру, почувавши себе при цьому

комфортно, тобто переходить на позицію етнорелятивізму (визнання того, що цінності, вірування, шляхи формування висновків та поведінка інших є логічно пов'язаними і не існує абсолютно єдиної позиції для судження про мораль, знання та істину [Формув міжк комп,метод реком с.22]). Автори розрізняють шість стадій розвитку, що відображають відношення мовної особистості до відмінностей між рідною та нерідними культурами:

- 1) стадія заперечення міжкультурних відмінностей, характерна для людей, які не мають ніякого досвіду спілкування з представниками інших культур і знайомих виключно з монокультурним середовищем;
- 2) стадія несприйняття міжкультурних відмінностей, в якій відмінності між культурами усвідомлюються, але при цьому ціннісні норми рідної культури приймаються як єдино правильні;
- 3) стадія мінімізації міжкультурних відмінностей передбачає визнання мовною особистістю права інших культур на відмінності в поведінці й сприйнятті, але визнання лише таких універсальних цінностей, які співпадають з рідною культурою;
- 4) стадія визнання міжкультурних відмінностей з усвідомленням різниці у поведінці й світобаченні представників інших культур, але без позитивної чи негативної оцінки;
- 5) стадія адаптації до міжкультурних відмінностей, коли вторинна мовна особистість усвідомлює культурні відмінності й варіює свою поведінку в залежності від культурної специфіки ситуації, не зазнаючи при цьому дискомфорту, що свідчить про набуття нею здібностей до комунікативної комунікації;
- 6) стадія інтеграції міжкультурних відмінностей, яка передбачає вміння мовної особистості, так би мовити, перемикати своє сприйняття й поведінку між двома або кількома культурами, відчуваючи себе в залежності від обставин, представником тої чи іншої культури. Як правило, ця стадія означає бікультурну чи полікультурну ідентичність мовної особистості і досягається, перш за все, людьми, які пройшли

процес соціалізації чи інкультурації на межі двох чи декількох культур, наприклад, діти від змішаних шлюбів [Bennet 1986, с.179-196].

Очевидно, що нічого не можна пізнати без порівняння, а єдність мови й мислення не дає нам можливості відокремити думку від способів її вираження. Тому, проникнення в іншу культуру відбувається через призму своєї власної культури. Такий етноцентризм, з точки зору вчених, є неминучим і його необхідно враховувати в процесі навчання /оволодіння іншомовною культурою [Буднік, с.99].

Відповідно до теорії міжкультурного навчання засвоєння іноземної мови означає проникнення в індивідуальний і колективний менталітет і культуру іншого народу і передбачає знайомство з поглядами, оцінками й досвідом іншої культурної спільноти, оскільки за кожною національною мовою стоїть національно-культурна специфіка образу світу, що складається з елементів, які є невід'ємними й вагомими для даного народу. Тому, навчання ІМ повинно бути направленим передусім на залучення студентів до концептуальної системи чужого лінгвосоціуму. Це означає перш за все усвідомлення того, що вони постійно повинні почувати себе у вимірах різних соціокультурних спільнот, рефлектуючи над специфікою різних лінгвосоціумів [Халєєва: 1989, с. 58-59].

Суттєві особливості мови, а тим більше культури, як підкреслює С.Г.Тер-Минасова, розкриваються під час співставлення при порівняльному вивченні мов, а особливо культур. Вчена наводить багато прикладів ситуацій міжкультурного непорозуміння і наголошує на неможливості «побачити» культурний бар'єр на рівні однієї культури. Якщо мовний бар'єр абсолютно очевидний, то культурний бар'єр стає явним лише завдяки співставленню рідної культури з чужими, відмінними від неї. Лише вийшовши за рамки своєї культури, тобто натрапивши на інше світобачення, світосприйняття, можна зрозуміти специфіку своєї суспільної свідомості й побачити різницю у концептосферах представників різних культур. [Тер-Минасова, с.33-34].

Ми погоджуємося з ефективністю порівняльного методу у вивченні ІМ і культур і підтримуємо точку зору І.І.Халєєвої про необхідність розробки таких

теоретичних основ міжкультурного спілкування, в яких рідна й нерідна мови (так само як і рідна й нерідна культури) в дидактичному відношенні мали б рівноправний статус (І.І.Халєєва, 1989). Це зумовить погляд на нову мову не як на іноземну й чужу по відношенню до рідної, а як на ще одну мову й культуру, які необхідно вивчати, входити в них, пропускати через себе, свою свідомість, своє світобачення [Халєєва, с.191].

Враховуючи рівноправність мов і культур, процес засвоєння фактів чужої культури відбувається в наступному порядку: знайомство з фактом іншої культури → переніс його у рідну культуру й усвідомлення його особливостей → переосмислення рідної культури → розуміння з цих позицій явищ іншої культури (О.Г.Тарева; 2011). Кінцевою метою такої пізнавальної діяльності є присвоєння явищ іншомовної культури, що багаторазово пропускається крізь рідну культуру студента. В процесі переоцінювання факту рідної культури студент сприймає його, так би мовити, з точки зору представників іншої лінгвокультури й усвідомлює можливість іншої інтерпретації цього факту. При цьому з'являється розуміння того, що раніше було неусвідомленим, оскільки рідна картина світу була засвоєна ним мимовільно, несвідомо й не потребувала додаткового розуміння в силу того, що всі оточуючі володіли такою ж самою картиною світу [Буднік, с.100]. Такий підхід дозволяє чіткіше усвідомити міжкультурну різницю, виховати повагу до іншої культури, збагатити знання культури носіїв мови, що вивчається та запобігти культурного шоку в ситуаціях реального спілкування з представниками чужої культури. В особистісній сфері це означає усвідомленість, бажання і уміння сприймати іншого, емпатію, рефлексію тощо, що й сприятиме формуванню у студентів міжкультурної свідомості через усвідомлення мови як феномена культури та формуванню такої мовної особистості, яка буде динамічною, толерантною, здібною до постійних змін, гнучкою до умов взаємодії та співпраці з іншими людьми, володітиме розвинутим почуттям розуміння й поваги до інших культур, спроможною до активної й продуктивної життєдіяльності в глобальному полікультурному суспільстві.

Висновки і пропозиції.

Список літератури: